

Zes eeuwen Hilversummers en hun kerken 1416-2016

Zes eeuwen Hilversummers en hun kerken 1416-2016

PIETER HOOGENRAAD

Hilversum
Verloren
2016

Dit boek is geschreven in opdracht van de Hilversumse Raad van Kerken.
De uitgave kwam mede tot stand dankzij een financiële bijdrage van
de Van den Brink-Houtman Stichting.

Afbeeldingen op het omslag: voorzijde (boven) de Morgenster, foto Arie den Dikken;
(rechtsonder) de Sint-Vituskerk, foto Daniël Verweij; (linksonder) de Hilversumse
dorpskerk, SAGV; achterzijde (boven) de Silokerk, foto Arie den Dikken; (onder) de Kapel
aan de 's-Gravelandseweg, foto Fok de Boer.

ISBN 978-90-8704-582-1

© 2016 Pieter Hoogenraad en Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Druk: Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	11	
I	Het ontstaan van het christendom in het Gooi	13
1	De vroegste bewoners	13
2	De kerstening	14
3	Het ontstaan van de nederzettingen	16
4	Het christendom krijgt voet aan de grond	16
5	De Erfgooiers worden Hollanders	20
6	Een eigen kerk voor Hilversum	21
7	Hilversum krijgt een eigen bestuur	23
II	De Reformatie	25
1	Afwijkende godsdienstige opvattingen	25
2	Groei van het calvinisme	26
3	Wantoestanden in de katholieke kerk	27
4	De Beeldenstorm	29
5	Naarden uitgemoord	29
6	Holland wordt gereformeerd	30
7	De alteratie van Hilversum	30
8	Op zoek naar een predikant	32
9	Arminius contra Gomarus	33
10	Montecuccoli steekt de kerk in brand	34
III	Tweespalt in de katholieke parochie	36
1	Hilversum grotendeels katholiek	36
2	Contrareformatie	37
3	Reguliere contra seculiere geestelijken	38
4	De katholieke eredienst gedoogd	39
5	Segregatie en tolerantie	40
6	Het Rampjaar 1672	40
7	Conflicten tussen katholiek Hilversum en zijn pastoors	42
IV	De scheuring in de katholieke kerk	46
1	Codde in Rome ontboden	46
2	Kiezen tussen De Cock en Codde	48

	3	De Jongh volgt pastoor Smidts op	49
	4	Steenoven benoemd tot bisschop van de Kerk van Utrecht	49
V		Rampspoed en tolerantie	51
	1	De ontwikkeling van de textielindustrie	52
	2	De dorpsbrand van 1766	53
	3	Een nieuwe kerk voor de rooms-katholieken	54
	4	Pastoor Gijselinck en de armenzorg	56
	5	Losse opvattingen van de gereformeerden	56
	6	De joodse gemeenschap	58
VI		Vrijheid en gelijkheid, maar broederschap?	59
	1	Hoed af voor de afbraak van de kerktoren	59
	2	Scheiding van kerk en staat	60
	3	De herverdeling van de kerken en kerkelijke goederen	61
	4	Economische malaise	63
VII		Afscheidingen in de Hervormde Kerk	65
	1	De nieuwe organisatie van de kerk	65
	2	De Afscheiding	67
	3	De Afscheiding in Hilversum	69
	4	Paul Kruger	71
	5	Modernen	72
	6	Abraham Kuyper	72
	7	De Doleantie in Hilversum	74
	8	De Gereformeerde Kerk	76
	9	De Christelijke Gereformeerde Kerk	77
VIII		De rooms-katholieke emancipatie	78
	1	Herstel van de bisschoppelijke hiërarchie	78
	2	Emancipatie	79
	3	Bouwwoede bij de rooms-katholieken	80
	4	Hilversumse zouaven	85
	5	De Sint-Vitus van de oudkatholieken	87
	6	Rooms-katholieke organisaties	89
IX		Nieuwe taken voor kerkelijke organisaties	91
	1	Kinderarbeid	91
	2	Schoolverzuim en soep	91
	3	Openbaar onderwijs	93
	4	Protestants-christelijk onderwijs	94
	5	Rooms-katholiek onderwijs	95

6	Gezondheidszorg	96
7	Andere maatschappelijke organisaties	98
x	De trein brengt nieuwe gezichten en gezindten	99
1	Van een agrarische naar een industriële samenleving	99
2	Nieuwe bewoners	101
3	Veranderingen in de kerkelijke verhoudingen	102
4	Nieuwe kerkgenootschappen	103
xI	Expansie in een verzuilde samenleving	105
1	De oude dorpskerk wordt te klein	106
2	Modaliteiten binnen de Nederlandse Hervormde Kerk	109
3	Permanente educatie voor de gereformeerden	114
4	Het roomse leven	118
5	Geen eigen zuil voor de oudkatholieke parochie	121
6	Heeft de slang gesproken?	125
7	De joodse gemeenschap	126
8	De Omroep vestigt zich in Hilversum	128
xII	De kerken tijdens de Bezetting	131
1	De stellingname van de kerken	131
2	De kerken en het verzet	133
3	Voedselhulp en wijwater	134
4	NSB'ers onder de kerkleden	135
xIII	Nieuwe wijken - nieuwe kerken	138
1	Nieuwe Hilversumse wijken	139
2	Van het aartsbisdom Utrecht naar het bisdom Haarlem	140
3	Van vijf naar acht rooms-katholieke parochies	141
4	De zusters Augustinessen van het klooster De Stad Gods en Casella	147
5	Hervormde en gereformeerde kerkenbouw	150
6	Evangelisatie	153
7	Ds. Van Ruler en de nieuwe kerkorde	155
8	Ds. Loos en het Hilversums Convent	156
9	De Evangelisch-Lutherse Gemeente Het Gooi	158
10	De joodse gemeente	162
11	Brand in de oudkatholieke Sint-Vituskerk	164
12	De deuren van de parochie aan het Melkpad gaan open	166
13	De bonders redden de Grote Kerk	169
14	Interkerkelijk platform en Ondersteuning Asielzoekers	172

XIV	Samen op weg naar de Protestantse gemeente te Hilversum	173
1	Ontkerkelijking in Nederland	173
2	Ontkerkelijking in Hilversum	174
3	Samen op Weg	175
4	Hervormden en gereformeerden samen op weg in de Torenlaan- gemeente	176
5	Afscheid van dierbare kerkgebouwen	177
6	Moeilijke keuzes	181
7	De package deal	182
8	De Protestantse gemeente te Hilversum (PgH)	184
9	De hervormde wijkgemeente Centrum	185
10	De hervormde wijkgemeente Diependaal en de pioniersplek Vitamine G	187
11	De protestantse wijkgemeente Bethlehemkerk	189
12	De protestantse wijkgemeente rond De Morgenster	191
13	De protestantse wijkgemeente Regenboogkerk	194
14	De Église Wallonne	198
15	De PgH in 2025	199
XV	Van acht naar vier rooms-katholieke parochies	201
1	Ontwikkelingen in de Rooms-Katholieke Kerk	201
2	De Verrijzenisparochie	203
3	Het Rode Boekje	205
4	De parochie Sint-Vitus en Sint-Willibrord	208
5	De parochie Emmaus-Paulus	209
6	De parochie Heilig Hart-Heilige Joseph	212
7	De parochie Onze-Lieve-Vrouw – Verrijzenis	214
8	De restauratie van de Sint-Vituskerk	216
XVI	De Kapelgemeente, oude vrijzinnige vrienden vinden elkaar weer	219
1	De Doopsgezinde Gemeente	219
2	De afdeling Hilversum van de Nederlandse Protestanten Bond	222
3	De kwestie Van Duyl	225
4	De Vrijzinnig Religieuze Gemeenschap	228
5	Dominee Van Duyl en de NSB	229
6	De Remonstrantse Kring	230
7	De Remonstrantse Gemeente	232
8	De Vrijzinnige Geloofsgemeenschap Hilversum (VGH)	234
XVII	De orthodox-protestantse kerken	236
1	De Christelijke Gereformeerde Kerk	236
2	De Pniëlgemeente	238

3	De Rehobothgemeente	240
4	De Gereformeerde Kerk Vrijgemaakt	242
5	De Samenwerkingsgemeente CGKV De Verbinding	244
6	De Gereformeerde Gemeente	245
7	De Vrije Evangelische Gemeente	248
xviii	Een rijk palet van religieuze gezindten	252
1	De Hersteld Apostolische Zendingsgemeente	252
2	De breuk in de apostolische gemeenschap	254
3	De Nieuw-Apostolische Kerk	256
4	Het Apostolisch Genootschap	257
5	Het Kerkgenootschap der Zevende-dags Adventisten	259
6	De Christengemeente Silo Hilversum	262
7	Het Christelijk Centrum Zout & Licht	265
8	Het Leger des Heils	268
9	De Jehovah's Getuigen	270
10	De Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen	272
11	<i>Thousand Hills International Church</i>	275
12	De komst van islamitische gastarbeiders	277
13	De Turkse Mevlana-moskee	278
14	De Stichting Milli Görüş Hilversum	280
15	De Marokkaanse moskeeën <i>Al Fath</i> en <i>Al Amal</i>	281
16	De Internationale School van het Gouden Rozenkruis	282
17	Het Soeficentrum Hilversum van de Soefibeweging Nederland	284
18	De Graalsbeweging	286
	Tot slot	288
	Dank en verantwoording	292
	Noten	294
	Bronnen	302
	Literatuurlijst	305
	Register	310
	Over de auteur	319

ut omnino passiva ad ipse alias causas cum ratione et modo videtur
ante et in respectu ad deum officio per deum adesse et inveni salubri
audire facta et alia plura que in materia suscipere et alia ad hoc opera adhibere
quod non valentur. Sic et plura que in materia suscipere et alia ad hoc opera adhibere
per se non possunt alia non potestatem eis magis quodammodo et a priori
etiam de iure potestatem per se de iure etiam magis quodammodo et a priori
in virtute potestatis in sua natura potestatis de iure potestatis et per ipse adhibere
et edificata in honore apostoli et beati marci viri ac per se in virtute potestatis
in sua potestatem etiam de iure potestatis etiam magis de iure potestatis ad hoc adhibere
etiam de iure potestatis etiam magis de iure et omnia que per se per se per se
oblatio etiam magis et iure potestatis singulari aliam potestatem de iure potestatis
in respectu deo nobilia minus quia per omnia videtur adhibere potestatis quibus

Detail van het afschrift van het document uit 1416 waarin de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim de Hilversumse kapel verheft tot parochiekerk. De tekst is in het Latijn. In de zesde regel van boven zijn de laatste drie woorden 'capella de hilphersim' (kapel van Hilversum) te herkennen. (Het Utrechts Archief, Archief van de bisschoppen van Utrecht)

VOORWOORD

In 2016 vieren we dat de kerk van Hilversum 600 jaar bestaat. In 1416 verhiel de bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, de Hilversumse kapel tot parochiekerk. De Hilversummers hoefden in het vervolg niet meer naar Laren te lopen als ze de mis wilden bijwonen. De nieuwe parochiekerk stond aan de Kerkbrink, op de plek van de huidige Grote Kerk. Op diezelfde plaats kwamen op 17 januari 2016, dus 600 jaar later, leden van vrijwel alle Hilversumse kerken samen om het herdenkingsjaar in te luiden. Zij toonden daarmee hun dankbaarheid dat de gemeente van Christus hier nu al eeuwen lang in tal van vormen gestalte heeft gekregen.

Dit jubileumboek gaat over zes eeuwen Hilversummers en hun kerken. Het vertelt over de ontwikkeling die de kerk van 1416 mee heeft gemaakt om uit te groeien tot het rijke palet aan kerkelijke gemeenschappen dat Hilversum thans kent. In 600 jaar is de samenleving diverser en minder uniform geworden, zo ook de kerken. Deze diversiteit is een stille kracht in Hilversum, die met enige regelmaat in grote eensgezindheid naar buiten komt. Dat gebeurt bij het herdenken van leed, het genieten van muziek en in de aandacht voor de medemens, van dichtbij of van ver weg.

Op verzoek van de lokale Raad van Kerken schreef de Hilversumse historicus Pieter Hoogenraad dit boek. Het bevat een rijke bron van informatie voor iedereen die geïnteresseerd is in de geschiedenis van het mooie Hilversum en zijn kerken. De schrijver heeft er een geweldig en meeslepend verhaal van gemaakt, opgebouwd uit talloze grote en kleine feiten, anekdotes en vele verhalen van mensen, die met vallen en opstaan, telkens weer op zoek gaan naar God en naar elkaar. Het bevat de resultaten van de gesprekken met vele getuigen die door hem zijn geïnterviewd.

De Hilversumse kerken, verenigd in de Raad van Kerken, bedanken de Van den Brink-Houtman Stichting bijzonder voor haar royale bijdrage die deze uitgave mogelijk heeft gemaakt. Ik hoop en verwacht dat dit boek u zal informeren over de geschiedenis en zal inspireren als het gaat om de toekomst van de kerk in de Hilversumse samenleving.

Jan Willem Meinsma
Voorzitter Hilversumse Raad van Kerken

HET ONTSTAAN VAN HET CHRISTENDOM IN HET GOOI

Dit boek gaat over zes eeuwen geloven. Zeshonderd jaar geleden, in 1416, verhief de bisschop van Utrecht de kapel van Hilversum tot parochiekerk. De Hilversummers konden vanaf dat moment in hun eigen dorp ter kerke gaan en de sacramenten ontvangen. Ze hoefden daarvoor niet meer helemaal naar Laren. Zeshonderd jaar een eigen kerk, maar hoe lang hadden zij het zonder moeten doen? Hoe lang geloofden de Hilversummers al in een christelijke of 'heidense' god, om dat oude woord maar eens te gebruiken?

1 De vroegste bewoners

De oudste bewoners van het Gooi waren Neanderthalers. In het Corversbos en op de stuwwal van Huizen zijn bewerkte vuurstenen gevonden van deze eerste mensen in de regio. De meeste dateren van ongeveer 120.000 jaar geleden. De Neanderthalers jaagden op de rendieren, mammoeten en wolharige neushoorns die hier in de zomermaanden graasden op de winderige toendra's. Lange tijd werd gedacht dat zij onderontwikkelde mensen waren. Maar steeds meer groeit het besef dat de Neanderthalers wat betreft hun intelligentie niet onderdeden voor de *homo sapiens*, waar de huidige mens van afstamt. Ze gebruikten vuur en maakten werktuigen. In Spanje zijn zelfs rots-tekeningen van hen gevonden. Zij kenden grafrituelen maar geloofden zij in een god? Was er volgens hen nog iets meer op aarde dan toendra's en mammoets? We weten het niet.

De Neanderthalers stierven uit maar de *homines sapientes* wisten zich in het Gooi te handhaven. Aanvankelijk als nomadische jagers en verzamelaars en later als boeren in permanente nederzettingen. Tijdens het laat-neolithicum en in de bronstijd, van 2500 tot 500 voor Christus, begroeven zij hun doden of - na crematie - hun asresten in grafheuvels. Op

De Neanderthalers waren de oudste bewoners van het Gooi. Zij kenden grafrituelen maar of ze in een god geloofden is niet bekend.

de heidevelden rond Hilversum zijn daar nog enkele tientallen van te vinden. In de heuvels vinden we naast de stoffelijke resten van de mensen die daar zijn begraven ook vuurstenen gebruiksvoorwerpen en aardewerk. Archeologen gaan ervan uit dat die grafgraven duiden op het geloof in een bestaan na dit aardse leven. Een leven waarin de gestorvenen zich weer verenigden met hun voorouders. Bij de begrafenissen was sprake van rituelen. Er zijn archeologen die menen dat deze verband houden met een religie.¹ Maar het fijne daarvan weten wij niet.

Over het geloof van de Germaanse stammen die in de tijd van Jezus van Nazareth het Gooi bevolkten, weten we meer. Hun belangrijkste goden waren Wodan, Donar en Freya, die – zoals wij op school leerden – hun naam gaven aan enkele dagen van de week. Aanvankelijk waren het Friezen die neerstreken in het Gooi. Hoe indrukwekkend hun goden ook mochten zijn, op den duur legden zij het af tegen de leer van Jezus Christus, die vanuit het Midden-Oosten onweerstaanbaar Europa veroverde. In 313 bepaalde de Romeinse keizer Constantijn in het Edict van Milaan dat de inwoners van zijn rijk vrij waren hun eigen godsdienst te kiezen en te belijden. De keizer liet zich op zijn sterfbed dopen en bekeeren tot het Christendom. In 380 verklaarde keizer Theodosius het christendom tot staatsgodsdienst en elf jaar later verbood hij alle andere religies. De christenen brachten een boodschap van verlossing, die aansprak bij de maatschappelijke onderlaag van armen, slaven en prostituees, maar die ook doordrong in de meer bevoorrechte klassen. Dankzij de eenheid van het Romeinse rijk kon die boodschap zich snel over het hele imperium verspreiden.

2 De kerstening

Ook de gallo-romeinse bewoners van het West-Romeinse rijk, dat zich in het noorden uitstreckte tot de *limes* langs de Rijn, bekeerden zich tot het christendom. De geleidelijke ondergang van dat rijk in de vijfde eeuw bracht daarin geen verandering. Clovis was de eerste koning der Franken. Hij verenigde alle Frankische stammen onder zijn heerschappij. In het zuiden versloeg hij de Goten, die in die tijd over het grootste gedeelte van Gallië heersten. De Goten hingen het arianisme aan, een stroming binnen het christendom waarin de identificatie van Jezus met God werd ontkend. Clovis beschouwde hen als ketters, omdat hun leer tijdens het Concilie van Nicea in 325 was veroordeeld. Rond 500 liet de Frankische koning zich in Reims dopen. Zijn bekering tot het katholieke christendom was van groot politiek belang, omdat alle Germaanse vorsten ariërs of heidens waren. Zijn doop maakte hem tot de held van de gallo-romeinse bevolking.

Aan het begin van de achtste eeuw strekte het Frankische rijk zich uit tot de Rijn bij Utrecht en Dorestad (het huidige Wijk bij Duurstede). Het gebied van het hedendaagse Gooi behoorde tot het rijk der Friezen, *Frisia Magna*, ten noorden van deze rivier. In 718 versloeg de Frankische hofmeier Karel Martel